

ШМК-нын хуралынга корген Протокол № <u>1</u> <u>Монгуш</u> /Монгуш С.О./ « <u>31</u> » <u>08</u> 2024 ч.	Директорнун ооредилге талазы-биле оралакчызы чопшээрээн <u>Кар</u> /Кара-оол Р.Ю./ « <u>31</u> » <u>08</u> 2024 ч.	Школа директорунун <u>100</u> дугаарлыг доктаалы-биле бадылаан <u>Ондар</u> /Ондар О.Б./ « <u>31</u> » <u>08</u> 2024 ч.
---	---	---

ТОРЭЭН ЧОГААЛ ЭРТЕМИНГЕ АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММА

Класс: 7

Ооредилге номунун автору, ундурген чери, унген чылы:

Е.Т.Чамзырын, Н.Ш.Куулар, А.Х.Херел

Кызыл: Национал школа хогжудер институт, 2022

Ажылчын программаны
тыва дыл, чогаал башкызы
Ооржак А.К. кылган

2024-2025 ооредилге чылы

7 класс – 34 ч.

Тема, эгениң ады	Ай, хуну	Программаның уjur-утказы	Шагы	чорудулгазы Өөреникчилерниң күүседир уjurлуг кол-кол ажыл-
Чеченнерниң сөнү				
Улустуң аас чогаалы		Литература – амыдыралдың көрүнчүү. Маадырлыг эпос: «Танаа-Херел», «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей».	2	<p>Ниити ажылдаары: чогаалчының ажыл-чорудулгазын аас-биле чырыдары. Чечен чогаалдың уран чүүлдүң өске херирлери-биле харылзаазын илередири. Бодунуң номчаан чогаалыңа үнелел бээри. Чечен чогаалда омур-хевирлерниң болгаш болуушкуннарның сырый холбаалыын бадыткалдыг илередип билири.</p> <p>Номчукчуга билдингир тыва улустуң маадырлыг тоолу «Танаа-Херел». Бөлүктөп ажылдаары: маадырлыг тоолдун онзагайын тодарадыры. Ниити ажылдаары: маадырлыг тоолдун тема, идеязын тодарадыры. Маадырларның омур-хевиринге үнелел бээри. «Национал аажы-чаң» деп терминге хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип билири. Шаң-Хаанга болгаш Шулбус-Хаанга деңнелгелиг үнелелди бээри. Маадырлыг тоолду сайгарып өөренири.</p> <p>«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» деп маадырлыг тоолдун улустуң аас чогаалында туружун болгаш утказын тодарадыры. Маадырлыг тоолда кыс кол маадырның өске омур-хевирлерниң маадырлыг чоруктар кылырынга эрес-дидимин ажыдары. Маадырлыг тоолдарның (эпостуң) тема болгаш идеязын тодарадып билири, дылдың чурумалдыг аргаларының салдары, бойдус чурумалының,</p>

		<i>Литература теориязы: маадырлыг эпос</i>		портреттин, детальдың эпостуң утказын тодарадырынга салдарын сайгарып билири. Маадырлыг тоолдарның тургузуг, утка-хөөн болгаш бижиттингенинин онзагайы-биле таныжары. Дылдың чурумалдыг аргаларының, бойдус чурумалының, портреттин, детальдың идея тодарадырынга салдарын сайгарып билири.
Аас чогаалының салдары-биле				
Тыва чогаалчыларның шүлүк чогаалы		В.С. Серен-оол «Каң-кыс»	2	Чогаалчының чогаадыкчы намдары-биле таныжылга. Бөлүктөп ажылдаары: чогаалдың жанрын, тема, идезын, сюжедин, тургузуун тодарадып, сайгарып билири. Маадырлыг тоолдуң кол маадыры Бора-Шээлей биле Каң-кыстың омур-хевирлерин деңнеп сайгарары. Маадырлыг тоолду сайгарып өөренири. Маадырлыгтоол биле авторлуг тоолдуң ниити болгаш ылгавырлыг талаларының дугайында чугааны чорудары. Маадырлыг биле авторлуг тоолдарның ниити болгаш ылгавырлыг талалаын бадыткалдыг сайгарып билири.
Тыва чогаалчыларның проза чогаалы		М. Б. Кенин-Лопсан. Чечен чугаа «Хайыралыг Калчан-Шилги». <i>Литература теориязы: чогаалдың темаболгаш идеязы</i>	2	Тоожунуң тема болгаш идеязын илередип билири. Маадырларның омур-хевиринге үнелелди берип билири, оларның чогаалдың идеялиг ужур-утказын ажыдарынга салдарлыын тодарадыры. Бөлүктөп ажылдаары: чогаалга хамаарыштыр бөдүүн болгаш нарын план, ужур-утказынга хамаарыштыр айтырыгларны тургузуп билири. Харьылап тура, бодунуң бодалын, туружун шын база бадыткалдыг илередип билири. Словарь-биле ажыл. Чогаалдың ниити литературлуг сайгарылгазын кылып билири. «Тема» болгаш «идея» деп терминнерни билири.

Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы		Дождоогийн Цэдэв, Шүлүк «Улуг Гобиде от»(Очулгазы Ю.Ш. Кюнзегештин)	1	Созүглелдин аянныг номчулгазы. Шүлүктүң сайгарылгазы: идеялиг утказын ажыдып билири. Номчаан чогаалыга дүүштүр деңнелгелиг сайгарылганы кылыры: чоннуң ниити, бот-тускайлаң чаңчылчаан культуразының онзагайы.
--	--	---	---	--

		М.Б. Доржу «Аас чогаал»,		М.Б. Доржунуң «Аас чогаал» деп шүлүүнүң темазын, идеялиг утказын тодарадып билири. Аянның номчулга. Лириктиг чогаалдың улустуң аас чогаалы-биле холбаалыын бадыткалдыг тодарадып билири. Лириктиг чогаалды сайгарары.Шүлүктүң темазын, идеялиг утказын тодарадып билири. Аянның номчулга.
	Мен – чаа Тываның оглу мен			

<p>Тыва чогаалчылар ныңпроза чогаалдары</p>		<p>С. К. Тока. Роман «Араттың сөзү».</p> <p>С. А. Сарыг-оол. Роман «Аңгыр-оолдун тоожузу».</p> <p>Б.Д. Ховенмей. Чечен чугаа «Чүү болганыл?»</p>	<p>6</p>	<p>С. К. Токаның «Араттың сөзү» деп романының бижиттинген тоогүзү-биле кыска таныжылга. Романың маадырларыныңболгаш сюжединиң тоогү-биле холбаалыы. Маадырларның омур- хевиринге, аажы-чаңыга үнелел бээри. Романың утказын аждарынга омур-хевирлерниң салдарын сайгарган чугаага киржири. Романың бижиттингенинге хамаарыштыр төөгүлүг үндезиннерни өөренип көөрү. Бот ажыл: номчаан чогаалынга хамаарыштыр бөдүүн болгаш нарын планнарны тургузуп билири. Темага дүүштүр бижимел дыңнадыг кылып билири. Ниити ажылдары: темага хамаарыштыр бижимел дыңнадыгны белеткээри.</p> <p>Чогаалга хамаарышкан айтырыгларга өөреникчиниң бодунуң бадыткалдыг харыылап билири. Чогаалды сайгарары.</p> <p>Тыва литературада С.А. Сарыг-оолдун «Аңгыр-оолдун тоожузу» деп чогаалының ужур-утказы болгаш туржун тодарадыры. Чогаалдың сюжединде маадырларның төөгүлүг болушкуннар- биле харылзаазын тодарадыры. Романың сюжединиң болгаш омур-хевирлер системазының онзагайын илередири.</p> <p>Чогаалда болушкуннарның болгаш маадырларның төөгү-биле холбаалыын илередири. Романда езу-чаңчылдарның, чүдүлге- сүзүглелдин маадырның кижги болуп хевирлеттинеринге салдарын тодарадып билири. Чогаалга хамаарыштыр бөдүүн болгаш нарын план, ужур-утказынга хамаарыштыр айтырыгларны тургузуп билири. Чогаалдың кол маадырының салым-чолунга езу- чаңчылдарның, чүдүлге-сүзүглелдин киржилгезин тодарадыры.</p> <p>Чогаалчының чогаадыкчы ажыл-ижиниң делгелгези-биле таныжылга. Номчаан чогаалынга хамаарыштыр үнелел бижири (сөзүглелге хамаарыштыр өзек сөстөрни тывары). Чечен чугааның темазын, идеялиг утказын тодарадып билири.</p>
---	--	--	----------	---

				Чогаалдың идеясын илередиринге кол маадырның омур-хевириниң болгаш дылдың уран аргаларының салдарын тодарадыры. Чогаалды сайгарары.
Россия чоннарының литературазы. Делегей литературазы		С.Р. Элляй. Шүлүк «Экии, тыва чонум!»(очулгазы Ю. Ш. Кюнзегеш)	1	Чогаалчының чогаадыкчы намдары-биле таныжылга. Чогаалда национал онзагай деп билиишкин-биле ниити таныжылга. Россия чоннарының чечен чогаалының жанр болгаш утка-хөөн талазы- биле онзагайынга хамаарыштыр бодунуң хамаарылгазынилередип өөренири. Чогаалдың ужур-утказын көргүзеринге лириктиг маадырның ролон илередири. Шүлүктү сайгарары.
Угаан болгаш сеткил				
Тыва чогаалчыларның проза чогаалдары		С.А. Сарыг-оол. Чечен чугаа «Соругга». О.О. Сувакпит. Шүлүк «Ылар». К-Э. К. Кудажы. Тоожу «Кызыл-Бөрттүг».	4	Чечен чугааның темазын болгаш идеясын, бойдус биле кижиниң аразында харылзаалыын тодарадыры. Кол маадыр Дукарның, ооң психологтуг байдалын тодарадып, аңаа характеристика бээри. Дылдың чурумалдыг аргаларының салдарын илередип билири. Чогаалдың адының ужур-утказын, детальдарны көргүскениниң салдарын тодарадыры. Чечен чугааның сюжедин, көдүрттүнген чидиг айтырыгларны тодарадыпбилири Эжеш ажылдаары: шүлүктүң темазын болгаш идеясын тодарадыры. Лириктиг чогаалдың сайгарылгазы. Шүлүктүң кол нарын айтырыын тодарадыры. Бойдус камгалалының темазын чогаалда чырытканының онзагайын сайгарары. Шээжи-биле аянныг номчулга. Чогаалда авторнуң бот-тускайлаң тоожуушкун аянының онзагайын илередип билири. Чурттун төөгүзүнүң чидиг айтырыгларын көргүзери. Кол маадырның омур-хевириниң сайгарылгазы. Тоожунуң сайгарылгазын кылып тура, дылдың чурумалдыг аргаларын илередири. Өөренген чогаалынга даянып, чараш мөзү-шынар болгаш сагыш-сеткил үнезинге хамаарыштыр маадырның сүзүктөрүн илередири.

		<p>Ш.М. Суван. Чечен чугаа «Чээн оол».</p> <p><i>Литература теориязы: чечен чугаадугайында билиг</i></p>	<p>Чечен чугааның бичин маадырының психолгуг болган эмоционалдыг байдалдарын тодарадыры. Мозу-шьнар темазын авторнуң ажытканы.</p> <p>Чечен чугаа – улуг эвес, биче хемчээлдиг проза жанры деп билиишкинни тодарадып билири. Чечен чугааның проза жанрының өске хевирлеринден ылгалын тайылбырлап билири.</p>
Чечен чогаал делегейинде мөңгө темалар			

<p>Тыва чогаалчыларның проза чогаалдары</p>	<p>С.Б. Нюрбю. Тоожу «Эргешей дугайындатоожу».</p> <p>О.К. Саган-оол. Чечен чугаа «Найырал».</p> <p>К-Э. К. Кудажы. Чечен чугаа «Сарыг-оолдуңплантациязы».</p> <p>М.Б. Доржу. Чечен чугаа «Дайынныг кинокөргеш».</p> <p>И. Б. Иргит. Чечен чугаа «Эргим Уля угбай».</p>	<p>6</p>	<p>Чогаалдың тоогүлүг үндезинин тургузуп билири. Чогаалдың маадырларынга болгаш болуушкуннарынга авторнуң хамаарылгазын илередип билири. Кол маадырның омур-хевиринге үнелел берип, ооң өскелерге бот-башкарнып өөрениринге кижизидикчи салдарын тодарадып билири.</p> <p>Эжеш ажылдаары: чогаалдың темазын болгаш идеязын бодалын тодарадып билири. «Найырал» деп чечен чугааның амыдыралчы үндезиннерин, кол маадырның иштики делегейинин (психологиязының) болгаш аажы-чаңының өскерлиринге салдарлыын илередип билири. Номчаан чүүлүн чоок кылдыр эдerti чугаалаары (Адар-оол болгаш Марусяның аян-чоруу, бойдустуң берге байдалдарының үезинде боттарын алдынып билири). Найырал темазын чураанын ажыдып, сайгарып билири. Чечен чугааның анализи.</p> <p>Чечен чогаалдың темазын болгаш кол бодалын тодарадып, чогаалда пейзажтың салдарын билири. Маадырларның омур- хевиринге үнелел берип, чечен чугааның дылының онзагайын сайгарып билири. Матренаның омур-хевиринге даянып, дайын темазынга тодаргай беседаны чорудары. Салгалдар аразында харылзааны чогаал сөзүглелинин ажыдып шыдааны. Орус херээжен маадыр Матренага авторнуң хамаарылгазын бодунуң билип турары-биле илередип билири. Чогаалчы И.Иргиттин чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы-биле таныжары. Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры.</p>
---	---	----------	--

		<p><i>Литература теориязы:</i> тоожу, композиция болгаш сюжет.</p>		<p>Өөрөнгөн литература теориялыг терминнер, билиишкиннерге даянып, сөзүглелдин анализин кылып билири. Чогаадыкчы ажыл: бердинген темага чогаадыг бижип билири.</p> <p>Тоожу – эпиктиг калбак чогаал жанры деп билиишкинни тодарадып билири. Тоожу биле чечен чугааның ылгалын тайылбырлаары. Литература теориялыг кол терминнер, билиишкиннер-биле таныжып, чогаалды сайгарарыга ажыглап билири.</p>
Поэтиктиг одуруглар				
Тыва чогаалчыларның шүлүк чогаалы		<p>С.Б. Пюрбю. Шүлүк «Төрээн дылымга».</p> <p>А.А. Даржай. Шүлүк «Авамга».</p> <p>М.А. Кужугет. Шүлүк «Бак сагыш башка халдаар».</p> <p>Р.Д. Лудуп. Шүлүк «Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг».</p>	2	<p>Лириктиг чогаалды аянның номчуп билири. Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры, дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири.</p> <p>Төрээн дылын өөрениринин чугулазын бодунуң билип турары-биле, бодалдарын бадыткалдыг чижектерлиг, илередип билири.</p> <p>Шүлүктүң темазын болгаш идеязын тодарадыры. Ава кижинин овурун тускай чуруп илереткенин тодарадып билири. Аваның өг-бүледе, ниитилелде ажык-дузазының дугайында угаап бодап, билири. Шүлүктүң идеязын ажыдарыга чурумалдыг аргаларның салдарын сайгарылгага чорудары. Шээжи-биле аянның номчууру.</p> <p>Кижилерниң аажы-чаңында үнелиг чүүлдерни номчаан чогаалында илереттингенин бодунуң туружу-биле тодаргайлап билири. Шүлүктүң кижизидикчи талазының онзагай күштүүн тыва улустуң үлегер домаа болгаш дылдың чурумалдыг аргалары-биле бадыткап билири. Чогаалдың адының символиктиг утказын, улустуң аас чогаалы-биле харылзаалыын ажыдып билири.</p> <p>Шүлүктүң идея болгаш пафозун тодарадып тургузуун сайгарары. Шүлүктүң идеялыг утказын ажыдарыга бойдус чурумалы болгаш дылдың уран-чечен аргаларының салдарын тодарадыры.</p> <p>Өөрөнгөн литература теориялыг терминнер: шүлүк, аян, хемчээлболгаш өске-даа билиишкиннерге даянып, сайгарылга күүседип</p>

		<i>Литература теориязы:</i> шүлүк дугайындабилиг.		
--	--	--	--	--

				билири.
Бодунарның төөгүнер өөрениңер				
Тыва чогаалчыларның шүлүк чогаалы		С.А. Сарыг-оол. Шүлүк «Алдан- маадыр». Р.Д. Лудуп. Шүлүк «Улаастайга». О.О. Сувакпит. Баллада «Сат Бүрзекейдугайында баллада».	2	<p>Чогаалдың тема болгаш идеязын төрөөн черниң төөгүзү- биле холбаштырып, тодарадып билири. Чогаал маадырларының амыдыралын уран чүүлдүң өске хевирлери-биле холбаштырып тайылбырлап билири. Чоннуң коргуш чок маадырларының дугайында чогаалдың төөгүлүг үндезинни. Шүлүктүң шээжи- биле аянныг номчулгазы.</p> <p>Шүлүктүң төөгү-биле холбаалы. Дылдың чурумалдыг аргаларының идея, тема илередиринге салдарыын сайгарып билири. Чогаалдың мөзү-шынар айтырыын көдүреринге чугулазын бадыткалдыг чижектер-биле илередиң билири. Шүлүктү аянныг номчууру.</p> <p>Шүлүктүң төөгүлүг болушкуннар-биле харылзаазын тодарадыры. Чогаалдың уран чурумалдыг аргаларының салдарын тодарадыры. Лириктиг шүлүктүң сайгарылгазы: хамааты туруш хевирлээринге чогаалдың бижиттинген аянының онзагайын илередиң билири. Чогаалды аянныг номчууру.</p>
Тыва чогаалчыларның проза чогаалдары		И.У. Бадра. Тоожу «Ужудукчу Кидиспей». <i>Төлевилел-биле ажыл</i>	2	<p>Чогаалдың төөгүлүг үндезинниин тодарадып билири. Тываның бирги ужудукчузу Чооду Кидиспей дугайында амыдырал-биле холбап сайгарары. Номчаан чогаалынга хамаарыштыр долу харыылыг сайгарылгалыг чугааны чорудары.</p> <p>Бот хуузунда «Роман жанрының жанр талазы-биле онзагайлары» деп темага төлевилел кылыры.</p>

Тыва ши чогаалы		К-Э. К. Кудажы. Драма «Он бир».	3	Чогаалдың тема болгаш идеязын илередип билири. Шиини рольдап аянынг номчууру. Хамааты туруш хевирлээринге огаалдың кижизидикчи салдарын бадыткалдыг чижектерлиг сайгарып билири. Шииниң маадырларынга тус-тус характеристика бээри. Номчаан чогаалынга хамаарыштыр үнелел бижири (сөзүглелге хамаарыштыр өзек сөстөрни тывары).
--------------------	--	------------------------------------	---	---

Литература теориясы: шии чогаалы

Шии чогаалының онзагай талаларын сайгарып билири,
маадырларга тус-тус үнелел берип өөренири.

Катаптаашкын – 1 ш.

ПРОНУМЕРОВАНО, ПРОШНУРОВАНО
И ЗАКРЕПЛЕНО ПЕЧАТЬЮ
ВСЕГО _____ / _____ / листов
Директор школы _____ / Ондар О.Б. /

